

“NEFİS İLE RUH DESTANI”NDAN HAREKETLE ÂŞIK SÜMMÂNÎ’NİN ŞİİRLERİNDE NEFS-RUH MÜCADELESİ

Arş. Gör. Osman Nuri KARADAYI

Atatürk üniversitesi

İlahiyat Fakültesi

Giriş

Tasavvuf sadece bir doktrin olmakla kalmayıp aynı zamanda bir yol, yaşam biçimini de ifade ettiği için tarihi süreç içerisinde dinî, ilmî ve kültürel dokuların işlenmesinde etkili olduğu gibi, toplumu besleyen edebî kaynaklar üzerinde de belirleyici bir unsur olmuştur. Bu nedenle, halkın sözcüsü konumunda olan âşıkların şiirlerinde faydalandıkları kaynaklardan biri de tasavvuftur.

19. yüzyıl önemli âşıklarından biri olan Narmanlı Âşık Sümmânî’nin şiirlerinde de Tasavvufî düşünce önemli bir yer tutmaktadır. Bu durum usta aşığın şiirlerine hem mana yönünden derinlik katmış hem de çeşni zenginliği sağlamıştır.

Tasavvufî düşüncede oldukça önemli ve geniş yer tutan konuların başında nefis mücadelesinin geldiğini söyleyebiliriz. Nitekim seyr ü sülûk eğitiminin temel amacı iyi hallerin mahalli olan ruhu güçlendirmek ve bu mücadeleyi ruhun başarısıyla sonuçlandırmaktır.

Mevlânâ ve Yunus gibi bir çok mutasavvıf bu mücadeleyi kendi üsluplarınca manzum olarak dile getirmişlerdir. Kökeni İslamiyet’ten öncesine dayanmakla birlikte özellikle XVI. yüzyıldan itibaren oluşmuş olan âşık tarzı şiir geleneğinde de bu örneklerle sıkça rastlamak mümkündür. Bu gelenek içerisinde önemli bir yere sahip olan Âşık Sümmânî de bu anlayışa şiirlerinde sıkça değinen halk âşıklardan biridir.

Âşık Sümmânî’nin “Nefis ile Ruh Destanı” adlı şiiri, âşık tarzı şiir geleneğinde önemli bir yere sahip olan destan türünde verilmiş bir üründür. Âşıklar, dini ve toplumsal konularda öğüt verme, uyarma gerektiğinde, nasihat ve hitap üslubunu tercih etseler de, tercih ettikleri ikinci bir üslup daha vardır ki o da tahkiye (hikâye etme) yoludur (Artun, 2008: 13). Âşık Sümmânî’nin bu şiiri de tahkiye üslubunun güzel bir örneğidir.

Bu kısa girişten sonra şimdi tebliğimize konu olan nefis ve ruh kavramlarının tahlilini yapalım.

1- NEFİS VE RUH KAVRAMLARI

Nefs, lügatte bir şeyin zatı, can, hayat, heva ve heves, bedenden kaynaklanan süflî arzular gibi anlamlara gelmektedir. (İsfahanî, 2010: 503; Lisanu'l-Arab, "nfs" md. c. 6, 166; Tacu'l-Ârus, "n-f-s" md., c.16, s. 559), İstılahta ise insandaki hayat, his ve hareket kabiliyetini bünyesinde barındıran latif ve mücerred bir cevherdir. Hayvani ruh olarak da isimlendirilen bu ruh, bedende parlayan şeydir. Ölüm gerçekleştiğinde bedenin zahir ve batınından, uykuda ise sadece zahirinden bu ışık kaybolur. (Cürcanî, 2006: 134)

Ruh ise "r-v-h"dan türemiş olup nefes demektir (İsfahanî, 2010: 503). İstılahta ise insanın bilen ve idrak eden, hayvani ruhun üzerine kurulu, âlem-i emirden olup (İsra, 17/85) keyfiyetini kavramada akılların aciz kaldığı bir latifedir (Cürcanî, 2006: 134).

1.1- Sûfilere Göre Nefis ve Ruh

Sûfiler, ruhun menfûh yani Cenâb-ı Hakk tarafından üflenmesi yönüne dikkat çekmişler ve dünyaya gelip bedene tevdi edilmeden önceki yaşadığı hallere sürekli iştihak ve hasret duyduğuna vurgu yapmışlardır (Uludağ, 1999: 441). Nefis ise şerrin kaynağı, kötülüğün temeli olarak değerlendirmişlerdir (Kuşeyrî, 2005: 232; Hucvurî, 1996: 309).

Onlara göre nasıl ki âlemden melek-şeytan, cennet-cehennem varsa ve bunlar gözlerimize görünmüyorsa tıpkı o şekilde nefis ile ruhun her ikisi de kalıba ve bedene tevdi edilmiş latifelerdendir. Ama biri şer mahalli, öbürü hayır mahallidir (Hucvurî, 1996: 309). Gözün vücutta görme mahalli, kulağın işitme mahalli, burnun koklama mahalli, ağzın tatma mahalli olduğu ve bütün bunların insanın zahiri yapısını oluşturduğu gibi; aynı şekilde kalb ile ruh, iç bünyede güzel sıfatların mahalli, nefis de kötü sıfatların mahalli yapılmıştır. (Kuşeyrî, 2005: 232-233; Sühreverdî, 2011: 585-586).

İnsan üç unsurdan meydana gelmektedir: Ruh, nefis, beden. Sûfilere göre bunların her birisinde bariz bir sıfat ve işaret vardır. Buna göre ruhun sıfatı akıl, nefsininki heva, bedeninki ise histir. İşaretlere gelince her insanda, her iki âlemden de nişan vardır. Dünyanın insandaki nişanı "anâsır-ı erbaa"dır. Ahiret âleminin nişanı ise "cennet", "cehennem" ve "arasat"tır. Letafet itibariyle ruh cennet makamında; afet ve sıkıntı sebebi olması itibariyle nefis, cehennem mevkiinde; beden ise arasat mahallindedir. (Hucvurî, 1996: 312) İmam Gazali, insan bedenini, maliye müdürü şehvet, emniyet müdürü gazap, sultanı ise akıl olan bir şehre benzetmekte ve aralarındaki üstünlük mücadelesine dikkat çekmektedir. Kalp, bu şehirde sultan makamındadır. Mücadelede hangi taraf üstünlük sağlarsa o, kalbe hâkim olacak ve beden ülkesinin güçlerini kendi istediği gibi kullanabilecektir.

Ancak sultan eğer nefsin isteklerine esir olur, onun her dediğini yaparsa bu şehir harap olur. (Gazali, 1976: 27-28; 1979: 16) Yunus Emre ise bu mücadelede taraf olmaya dikkat çeker ve “İmdi bilgil ki, kangî bölüktensin?” sorusunu sorar. Ardından da “Kangısının sözün tutarsan anun bölüğündensin” cevabını verir. (Tatcı, 2008b: 37)

Mutasavvıflar cismin parçacıklarının ayrılmamasını sağlayan tabii nefis; bedenın büyümesini, sindirim faaliyetlerini temin eden nebati nefis; insanın his ve hareketlerinin kaynağı olan hayvani nefis; Allah’ın emrinden olup bedenden ayrı mücerred bir cevher olan insani nefis olmak üzere insanda dört türlü nefsin varlığından bahsetmişlerdir. (Türer, 1998: 143-144).

Her ne kadar nefisle ruh arasında tanım olarak bir ayırım yapılsa da hakikatte nefisle ruh birdir, aynı manadadır. Ancak sûfiler genellikle nefsin olumsuz anlamı, yani hayvani nefis üzerinde durmuşlar, onu azılı bir düşman olarak görmüş, onunla mücadeleyi de Hz. Peygamber’in Tebuk seferi dönüşü buyurduğu; “küçük cihattan büyük cihada dönüyoruz” (Beyhaki, 1987: Hadis No: 373, s. 165) hadis-i şerifi uyarınca “cihad-ı ekber” olarak değerlendirmişler, (Uludağ, 1996: 21) nefsi en büyük düşman olarak telakki ettiklerinden onunla mücadelenin, mücadele ve riyazetle yani nefsin arzularına uymamak, ondan gelebilecek tehlikelere karşı dikkatli ve uyanık olmakla mümkün olacağını ifade etmişlerdir.

Nefis hakkında fattan kadın, zehirli yılan, yalakalık yapan köpek vs. benzetmeler de yapan (Uludağ, 1996: 22) sûfilere göre ona muhalefet, bütün ibadetlerin başı ve tüm mücadelelerin kemalidir. Kul, bundan başka Hakk’a giden yol bulamaz (Hucvurî, 1996: 309).

“Nefsini bilen rabbini bilir” (Aclûnî, II, 343, Hadis no: 2532) hadis-i şerifi mucibince nefsi tanımaya, özelliklerini belirlemeye ve onunla mücadeleye büyük önem veren sûfiler, kişi nefsinı tanırsa Allah’a olan sevgi ve muhabbeti, nefesine olan nefreti; Allah’a olan güven ve tevekkülü, nefsinden ümitsizliği; Allah’a inancı, nefesine karşı teyakkuz ve korkusunun artacağını söylemişlerdir (Muhâsibî, 1998: 429-430).

1.2. Âşık Sümmânî’ye Göre Nefis ve Ruh

Âşık Sümmânî, sûfilerin görüşlerine benzer bir şekilde, nefis ve ruhu iki karşıt mahal olarak kabul etmekte ve onları beden ülkesinde beraberce yaşayan fakat sahip oldukları özellikler sebebiyle sürekli birbiriyle kavgalı olan iki vezire benzetmektedir:

“İki vezir zapt eylemiş bu teni
Biri yaman biri yahşi gösterir (Erkal, 2007: 298)”

Nefis ile ruh destanı’nda da;

*Nefis ile ruhu kılalım destan
Bunların cengini verem âyâna
Eğer gûş verirse ahabâb-ı yâren
Biri nâmert olur biri merdâne* (Erkal, 2007: 411)

derken, "namert" ve "merdane" kelimelerine "kötülüğün mahalli nefis" ve "iyiliğin mahalli ruh" anlamını yüklediği anlaşılmaktadır.

Nefisle ruhun iki karşıt mahal olarak sürekli mücadele içerisinde olmalarının sebebi, her ikisinin de farklı istek ve arzulara sahip olmalarıdır. Âşık Sümmânî'ye göre ruh, Hüdâ'nın aşkı ve özlemi içindedir. Muradı, Cemâlullah'tır. Dünyayı ve içindekileri, bu özlemine kavuşmaya engel olarak görür ve onlardan kurtulmak ister. Nefis ise tam aksine bu dünyanın gelip geçici olduğunu düşünmeden her türlü zevkten tatma arzusundadır. (Erkal, 2007: 449) Bu sebeple aralarında kıyasıya bir mücadele vardır.

Âşık Sümmânî'ye göre kul, hayra yönelik bir davranışta bulununca nefis bundan rahatsız olur ve "cık cık" ederek onu dışlar; ruh ise masivâyı kendine bir engel olarak gördüğü için ondan "bık bıık" eder:

*Hayır girse kul kalbine
Şer orada "cık cık" eder
Ruh diyer bu mâsivâdan
Terk-i meylim "bık bıık" eder* (Erkal, 2007: 363)

Âşık Sümmânî'ye göre beden, geçici bir süre için nefis ve ruhun kullanımına tahsis edilmiş bir araç gibidir ve dört unsurdan meydana gelmiştir.

Nitekim bir atışmada Âşık Şenlik'in; "Bu çar enâsîrın aslı ne ola" sorusuna; "Ateş ile ab, hâk, bir de rüzîgar/Eser, türlü devir eyler biz için" (Erkal, 2007: 70) şeklinde cevap vererek bu dört unsurun, insanın çeşitli hallere bürünmesine sebep olduğunu bildirir.

Âşık Sümmânî de nefis ile ruh arasında gerçekleşen mücadelede hangisi galip gelirse bedenine ona boyun eğeceğini ancak bedenine hayatini devam ettirebilmesi için nefsin istek ve arzularına ihtiyacı olduğunu; "nefisten zuhreden fi'ller biz için" (Erkal, 2007: 70) mısrasıyla dile getirmekte ve onun sınırsız arzularıyla mücadele etmenin zorluğundan şöyle şikâyet etmektedir:

*Acep seni nasıl hoşnut edeyim
Ağam nefis paşam nefis han nefis
Ben senin elinden nere gideyim
Zira elindedir cism ü can nefis
Çektiğim meşekkat senin yüzünden
Harap olur her kim gitse izinden
Kâbil değil, sen dönmezsün sözünden
Aliş nefis tutuş nefis yan nefis* (Erkal, 2007: 305).

Âşık Sümmânî, isyankâr nefsi yılanı benzetmekte, ondan kurtuluşun başını ezmekle mümkün olacağını söylemektedir:

*Her bir hali düşün senindir işler
Sanırım bildirdi sana görmüşler
Şımartma nefsin, mar gibi dişler
Serine bir topuz çalmamış olmaz* (Erkal, 2007: 325)

Âşık Sümmânî;
*Acep kimler ahvalinden memnundur
İdrak edip iş bu hale meftundur
Ceng-i cidal olmuş ruhum mahzundur
Adu ekber nefis kör bizim evde* (Erkal, 2007: 170)

*Sen senin adûnu hecalet eyle
Adûmun hasmıyla muhabbet eyle
Gençliğinde yatma şecaret eyle
Devran elden çıkar ihtiyarlık var* (Erkal, 2007: 265)

dörtlüklerinde en büyük düşman olarak nitelendirdiği nefisle ancak “*erbâb-ı dîl*” dediği manevi bakımdan eğitilmiş, ehil insanlar baş edebilir. Bu kişiler, ruh yönünü güçlendiren kişilerdir. Ruhi bakımdan zayıf olan kişiler için nefis “*kahramân-ı katîl*”dir, fırsatını bulduğunda hevânın peşinde koşturarak insanı helake sürükler. Öyleyse bu kadar tehlikeli olan nefis, gerekli mücadele verilerek kaydı tutulup kontrol altına alınmalıdır:

*Nefsini bend eden erbâb-ı dîldir
Elinden kurtarmak gör ne müşkildir
Nefis bize kahramân-ı katîldir
Çekip zülfikârım sindiremedim* (Erkal, 2007: 226)

*Dem oldukça senin işin bitirir
Seni helak pazarına yetirir
Tayyar eder hevâsına getirir
Bu nefsin kaydını bulmamış olmaz* (Erkal, 2007: 325)

2.Nefis İle Ruh Destanı Çerçevesinde Nefis-Ruh Mücadelesi

Âşık Sümmânî, Nefis ile Ruh Destanı’nda iki karşıt mahal olarak beden ülkesini zapt eden iki vezire benzettiği nefis ve ruhu karşılıklı konuşarak aralarındaki mücadeleyi ortaya koymakta ve nefsin kontrol altına alınma sürecini kendine has bir üslupla ele almaktadır. Mutasavvıflar nefisle ruh arasında gerçekleşen bu mücadeleyi bir savaş hali gibi tasvir etmişlerdir. Kur’an-ı Kerim’de geçen “*Allah’ın askerleri*” (Müddessir, 74/31) ifadesini vücut ülkesinin sultanı olan ruhun askerleri; nefsin şehvet, gadap, heva, kin gibi huy, özellik ya da

sıfatlarını da nefsin askerleri olarak telakki etmişlerdir. (Öztürk, 1989: 122) Bu askerler birbirlerine karşı sürekli teyakkuz halindedirler. İşte Nefis ile Ruh Destanı, bu Tasavvufi düşünce bağlamında nefisle ruh arasındaki mücadeleyi bir savaşa benzetmekte ve üstünlük mücadelesinde ruhun taraftarı olmayı esas alarak tenden nefsin askerlerini tasfiye etme serüvenini işlemektedir.

Destanda ilk olarak nefis söze başlamakta ve gerek kendi içinde taşıdığı şiddet, şehvet, bencillik, heva, gaflet gibi özelliklerini gerekse dünyanın ve dünyaya ait zevklerin güzelliğini ortaya koymaktadır. Buna mukabil ruh, geçerli sebepler sunarak nefsin aşırılıklarını yontmaya ve sahip olduğu kötü özellikleri mukabili olan güzel özelliklerle tasfiye etmeye çalışmaktadır. Bu destanda dile getirilen gerek nefis ve ruhun özelliklerini gerekse nefsin çıkışlarına ruhun verdiği cevapların temellerini tasavvuf klasiklerinde bulabilmemiz mümkündür. Destanı önemli kılan da bu özelliğidir. Buna göre destanı şu başlıklar altında inceleyebiliriz:

2.1. Şiddetin Teenniyle Tasfiyesi

Sûfîler kötülüğün mahalli olan nefsin bütün kötü ahlak ve sıfatlarının sebebini, hafiflik ve aşırı arzu olmak üzere iki asıl vasfa indirgemişler, hafifliğin cehaletten; aşırı arzunun da hırstan kaynaklandığını ifade etmişlerdir. Böylece hafiflikten acelecilik ve sabır azlığı, aşırı düşkünlükten ise hırs ve tama' meydana geldiğini kabul etmişlerdir. (Sühreverdi, 2011: 586). Nefis, dünyaya karşı hırslı ve tamahkâr olması sebebiyle, kendisini engelleyenlere karşı asla müsamaha göstermez. Ruha karşı şiddet naralarıyla meydan okur.

*Nefis der: Benimle düşme savaşa
Sen benimle asla çıkmazsın başa
Ben seni çalarım çok taştan taşta
Hükümünde bölünür dü çeşmin kanı*

Nefsin bu meydan okumasına ruh, uyarıcı ve tavsiye edici bir üslupla teenniye tavsiye etmektedir: "Bu dünyanın topu da tüfengi de geçicidir. Asıl olan bu dünyanın türlü türlü renk ve zevklerinden vazgeçip bâkî renk olan Allah'ın boyasıyla boyanarak İslam bahçesinde yer almaktır."

Mevlânâ, nefsin dünyaya ait istek ve arzularını, kişiyi Hak yolundan alıkoyan dikenlere, bedeni ise Nur-u Muhammedi'den olan ruhun bindiği diken yiyen deveye benzetmektedir. Bedene hihaben: "Ey deve, senin sırtında öyle bir gül var ki, onun çevreye yayılan güzel kokusundan yüzlerce irfan ve marifet gülistanı meydana gelir. Ama senin gözün dünya dikenini ve kumluklardadır." (Mevlânâ, 1998, 157) diyerek gözünü dikenlerden alarak gülistanına çevirmesini istemektedir. Âşık Sümmânî'nin şu tavsiyesi de bu minvalde değerlendirilebilir:

*Ruh der: Havaya eyleme cengi
Terk edersin bir gün topu tüfengi
Ceht eyle bulasın sen bâki rengi
Gel aldanma rengi değiş gülşana*

2.2. Şehvetin Muhasebeyle Tasfiyesi

Nefis, ruhun yönlendirmesinden hoşlanmayacaktır. Çünkü onun hoşuna giden şey heva, heves ve şehvetin sembolü olarak ifade edilen kehlân attır. Tasavvufî düşüncede nefis, binek hayvanına benzetilmiştir. Bu hayvandan faydalanabilmek için onu iyi eğitmeli ve ona iyi bakmalıdır. Ancak iyi bakmak, kendi haline bırakmak demek değildir. Nereye gideceğini bilemeyen bu hayvanı gitmesi gereken tarafa doğru yönlendirmek, yola çıktığında dizginlerini elinde bulundurmamak gerekmektedir. (Konur, 2009: 45) Binek eğitilmeden, itaat altına alınmadan üzerine binilirse oldukça tehlikeli olur. (Uludağ, 2006: 22) Nefis, yerilmiş sıfatlarından ve kötü ahlaklarından biri olan hevaya kulluk etmesi anlamına gelen (Kâşânî, 2010: 84) bu eğitilmemiş ata binip sürekli olarak şehvetler ve lezzetler peşinde koşmaktan hoşlanır:

*Nefis der: Gel bana verme zahmeti
Sevmezem seninle bu muhabbeti
Herdem arzu edem bir kehlân atı
Giyinem kuşanam çıkam meydana*

Nefsin bu talebine karşılık ruh, tuttuğu yolun yanlış olduğunu, giyininip kuşanarak ata binmekle değil, ahirette hesabını verip ulu divana yüzü ak bir şekilde varmakla ancak adam olunacağını dile getirir:

*Ruh derki: Olmuşsun merduda tabi
Bekleme bu değil selamet babı
Adam âhirette vere cevabı
Yüzü ak yürüye ulu divana*

2.3. Bencilliğin Fânîlikle Tasfiyesi

Nefisle mücadelede karşılaşılan en zor husus, nefsin kendisinde güzel bir hal olduğunu zannetmesi yani “*her şeyin en iyisini ben bilirim, ben yaparım*” şeklinde benlik davasını gütmesidir. Nefsin bu durumu gizli şirk olarak kabul edilmiştir. (Kuşeyrî, 2005: 233) Benlik davasını gütmeye başlayan nefis böylece riya hastalığına yakalanacak, davranışlarını başkalarının bir şeyler demelerine ayarlayacaktır:

*Nefis der: Bilmezmiyim yol, erkânı
Akıdam çeşminden al, kızıl kanı
Bir kılıçta kıram ta yüz bin canı
Aferin desinler ben tek aslana*

Riya hastalığı, kişinin kendi içinde yaşadığı bir halet-i ruhiye olup yaptığı amelini niyet bozukluğu sebebiyle boşa çıkarmasıdır. Nefis sürekli olarak kendini diğer insanların yanında, onlar tarafından övülmüş sıfatlarla göstermeye çalışır. Bu sıfatlar Hakk Teâla'nın indinde yerilmiş bile olsa böyledir. Bu hastalıktan kurulmak ancak nefsin değersizliğini ortaya koymakla olur. (Kâşânî, 2010: 84) Âşık Sümmânî de riya'yı "kendi kendinin kastına düşmek" olarak ifade etmekte ve bu şekilde ne kadar amel yapılırsa yapılsın hiçbir faydasının dokunmayacağını dile getirmektedir:

*Ruh der: Düştün kendi kendin kastına
İğva topuzunu aldın destine
İstersen koy dağı dağın üstüne
Ki fayda, faydasız, fayda ne sana*

2.4. Gafletin Takvayla Tasfiyesi

Nefis, dünyanın zevklerine o kadar dalmıştır ki ölümün hakikatini anlayacak durumda değildir. Bu durum nefsin vasıflarından biri olan gaflet halini ifade etmektedir. Yani dünyaya geliş gayesini unutup dünyaya dalması ve Allah'ın verdiği nefesleri boşa tüketmesi, Hakk'tan ve Hakk'ın emirlerinden gafil olmasıdır. (Kotku, 2011: 40) Her şeye rağmen nefsin gözü hala dünyada ve zevklerdedir. Çünkü nefis, sürekli olarak arzularını tatmin etmek ister ve itidal yolunu seçmez. Nefsi helake sürükleyecek olan bu vasıf, takvâ ve verâ olmadan ortadan kalkmaz. (Kâşânî, 2010: 86)

*Nefis der: Ağlamam ben zarı zarı
Gayrette severim devleti varı
Mevlam bana versin mâhbulub yârı
Sarılam kucaşam düşem bir yana*

Nefsin dünyaya karşı aşırı bağılılığı gerek hadis-i şeriflerde gerekse tasavvuf literatüründe çokça yerilmiştir. Bu anlamda bazı hadis kaynaklarında dünya, cîfeye (kadavra) benzetilmiş, onu talep edenlerin de köpekler olduğu vurgulanmıştır. (Aclûnî, I, 492 (Hadis no:1313); el-Hindî, C. III, 718 (Hadis No: 8564)) Âşık Sümmânî de dünyayı, hadis-i şeriflerde de geçtiği gibi "cism-i cîfa" olarak telakki etmekte, ondan vefa olmayacağını dile getirmektedir. Vefadâr olan ise Hakk'tır, O'ndan da cefa olmaz. O yüzden dünyanın zevklerinin peşinden koşmaktansa vefadâr olan Allah'ın bildirdiği hurileri, gılmanları arzulamak daha doğrudur.

*Ruh der ki: Bu zevkte vefa olur mu?
Vefâdar adamdan cefâ olur mu?
Cism-i cîfa yârdan sefâ olur mu?
Cehdeyle giresin hûri gılmana*

2.5. Karun Modelinin İnsan-ı Kâmil ile Tasfiyesi

Nefis dünyaya karşı Karun misali hırslıdır ve açgözlüdür. Bu sebeple, ölümün kaçınılmaz olduğunu anlasa da, âşık tarzı şiir geleneğinde dünyevî zevkler anlamında kullanılan “*leb-i bal*”ından bir türlü vazgeçemez. Kendince bir çıkış bularak, dünyevi zevkler peşinden koşup son anda tevbe ederek yolunu Hakk’a çevirmeyi, böylece kurtulmayı düşünür.

*Nefis derki: Bilmezsün sen bu halimi
Severim âlemde leb-i balımı
Yine hûba dönderirem yolumu
Yine çevrilirim taze hûbâna*

Buna karşılık ruh, dünyada malca zenginliğin simgesi olan Karun modelini nefyederek yerine Tasavvufî düşüncede salık için örnek gösterilen insan-ı kâmil modelini koyar.

*Ruh derki: Cehdeyle gel bu kemâli
Kemâl sahibinden hıfzeyle hali
Nicoldu dünyada Kârûn’un malı
Dağıldı her biri gitti bir yana*

Âşık Sümmânî’nin model olarak sunduğu insan-ı kâmilî Azizüddin Nesefî, “*Şeriat, tarikat ve hakikatte, yani iyi akval, iyi ef’al, iyi ahlak ve iyi maârifte kâmil olandır.*” (Nesefî, 2009: 69) şeklinde tanımlamaktadır. Yukarıdaki kıt’ada Âşık Sümmânî’nin “*kemal sahibi*” dediği bu kişidir. Bununla beraber Tasavvufî düşüncede insan-ı kâmil, ikinci bir anlamda da kullanılarak Hakk ile halk arasında vasıta olarak kabul edilmiş, Hakk’ın zat, sıfat ve isimlerinin tecellilerinin aynası yani mir’atı olarak ifade edilmiştir. Ayna, onda görünen şekiller sebebiyle nasıl görünmezse, mutlak vücut da onda zuhur eden suretler sebebiyle görünmez. Bu sebeple Tasavvufî düşüncede mir’at, yokluk demektir. Var olan ve mir’at-ı Muhammed’de görünen daimi olarak Allah’tır. Bu anlamda insan-ı kâmil, Hz. Muhammed (s.a.v.) ve O’nun manevi mirasına sahip olanlardır. (Cebecioğlu, 2009: 314; Uludağ, 1999: 368) Âşık Sümmânî de kişinin bu manevi mirasa sahip olabilmesi için kendi aynasını lekelerden temizlemesi gerektiğini dile getirmektedir.

*Aldanıp inada gel olma katı
Bu halde dur olmuş erlerin zâtı
Lekeden bir kenar etsen mir’atı
Elbet sana hûb cemâli gösterir (Erkal, 2007: 297)*

Âşık Sümmânî'nin "Lekeden bir kenar etsen mir'atı" ifadesinden neyi kastettiği "Nefse aldananın aynası pastır/İsyân pâk olur mu "bu" kapısında" (Erkal, 2007: 157) ifadelerinden anlaşılmaktadır. Buna göre Karun gibi nefesine aldanıp kendinde varlık hissetmek, asıl varlık sahibine karşı bir isyandır. Kendinde bir varlık hissedip aynasını paslatan nefis, insan-ı kâmilin manevî mirasından mahrum olur ve "tû" kapısında kalır. Nefsi bu durumdan kurtarmanın yolu ise bezl-i vücud ederek Nur-u Muhtara yönelmek ve kirlenen gönül aynasını onun kapısında yıkamaktır:

"Meyl-i haris olma adu ekbere
Kalır can bedenin "tû" kapısında
Bez-i vücud eyle nûr-i Muhtâr'a
Gönül aynasını "yû" kapısında" (Erkal, 2007: 157)

Âşık Sümmânî, "Kalbi pâk olanın hulusu hastır/Âşığı maşuka çeken ihlastır" ifadeleriyle Allah ile insan-ı kâmil arasındaki ilişkiyi ihlas kavramıyla dile getirmekte ve bunu aşığı maşuka çeken kuvvet olarak ifade etmektedir. İhlas sahibi olan kişi cihana nazar ederek gelip geçen insanların birer efsaneye dönüştüğünü görecektir ve sağlam bir ihlasla kalbini Yezdân'a bağlayacaktır. Bu da Tasavvufî düşüncede "kesrette vahdet" olarak ifade edilen vahdet-i vücud düşüncesine varmakla, yani cânın cânânının "hû" kapısında aramakla gerçekleşecektir:

"İbret için nazar eyle cihâna
Aba-i ecdadın ne oldu efsane
İhlasını muhkem bağla Yezdân'a
Gezme falan filan şu kapısında

Sümmânî bu bahre dalmak istersen
Derûnan bir merhem çalmak istersen
Cânın cânânını görmek istersen
Tecelli gösterir "hû" kapısında" (Erkal, 2007: 157)

2.6. Dünya Sevgisinin Ölüm Düşüncesiyle Tasfiyesi

Tasavvufî düşüncenin esas hedefi, dünyanın geçiciliğini nazara vererek gönlü Allah'ın dışındaki her şeyden soyutlayıp O'na yönlendirmektir. Bu yöneliş, fânî ve denî olandan bâki ve ulvî olana doğrudur. Dünya fânî, Allah bâkîdir. Ancak nefis, hep dünyayı ve içindekileri arzu etmektedir. Dünyanın bu cazibeli hali mutasavvıflar tarafından süslü, güzel ancak kendisiyle vuslat arzulayanları helak eden bir kadına benzetilmiştir. (Gazali, 1979: 451) Muhasibî'ye göre nefsin dünyaya meyletmesinde dünyanın süslü olmasının önemli bir payı vardır. Ancak kulu helake sürükleyen şey başta nefsin dünyayı arzulamasıdır. (Muhasibî, 1998: 424) Sümmânî'nin ifadesiyle nefis için dünya, doyulmaz bir sevgili, haramla iştiğal ise en büyük zevktir. Öyle ki nefis, ne olursa olsun haram yemekten vazgeçmemektedir.

*Nefis der: Doyulmaz mahbuptur cihân
Aldanır bu yolda çok ahmak insân
Haram yemeyince olmam şâdumân
İster kelek etsin ister ziyâna*

Mekkî'ye göre nefsin bu dünyaya bağıllık hastalığının çaresi yaşlandığının farkına varıp ölümü hatırlamasıdır. Eğer kul, bir an ölüme yakinen inansa, dünyada kalma ümidini kaybeder. O zaman düşük olan dünya malına rağbet etmeyip Cenâb-ı Hakk'ın emirlerini, hevâ ve hevesine tercih eder. (el-Mekkî, 2004: 495) Mevlânâ, nefsi çocuğa, beslendiği sütü ise şeytan sütüne benzeterek, nefsin melekleme arkadaş olabilmesi için öncelikle şeytan sütünden kesilmesi gerektiğini söyler. (Mevlânâ, 1991: 131) Sümmânî de haramla beslenen nefse, yaşlandığını hatırlatıp tevbe kapısını aralmasını önermektedir.

*Ruh derki: Söyledim sözüüm yüceldi
Çok kâmiller kemâl aldı pac aldı
Geldi geçti senin sinen kocaldı
Şimdi tövbe-kâr ol gel gir erkâna*

Nefis, cehalet vasfını taşıması sebebiyle kendini beğenecek ve başkalarından tavsiye kabul etmeyecektir. Bunun bir neticesi olarak, sürekli kendi güzelliklerine ve hallerine rıza ve tazim gözüyle bakacaktır. (Kâşânî, 2014: 85-86) Aşırı arzuları sebebiyle de dünyadan hiç vazgeçmeyip her daim genç yaşama hırsına tutulacak, kendi kocalsa da gönlü kocalmayacaktır.

*Nefis der: Her söze güşumuz konmaz
Ahvalim her bir cenge boyanmaz
Kendim kocaldımsa gönül kocalmaz
Her daim isterim dönem civana*

Ruh, nefsin bu hallerini divanelik olarak görür. Ona göre, gün tamam olup ecel pençesi cana dokunmadan ölüme hazırlık yapılmalıdır. Tasavvufî düşüncede dünyanın aldattıcı olmasının sebebi ölümü ve ahireti unutturmasıdır. Bu sebeple zühdün gerçekleşmesi için kişinin sadece dünyadan vazgeçmesi yetmez, aynı zamanda bu fiilin, ölüme ve ahirete yönelmek amacıyla yapılması gerekmektedir. (Uludağ, 2007: 36) Sûfiler peygamber efendimizin “*Lezzetleri tahrip edip acılaştırın ölümü çokça hatırlayınız.*” (İbni Mace, Zühd, 31) hadis-i şerifinin gereği olarak ölümü sürekli hatırdan tutmayı prensip edinmişler, hatta hayalen kendini ölmüş kabul ederek, kabre konduğunu, hesaba çekildiğini, günahları yüzünden kabirde ve cehennemde azap göreceğini düşünüp böylece nefsinin dünyevî isteklerinden vazgeçirmeye çalışmışlardır. Sümmânî de dünyadan ve dünyanın lezzetlerinden bir türlü vazgeçemeyen nefsi ölümle/Azrail pençesiyle şöyle uyarır:

*Ruh der ki: eyvane gör sana noldu
İsyanın çoğaldı, defterin doldu
Devroldu devranın gün ikmal oldu
Azrail pençesi degecek cana*

Destanın geri kalan bölümlerinde Azrail de konuşmaya katılmakta, tath canı almaya geldiğini söyleyerek nefsi kötü alışkanlıklarını terk etmeye ve dünyaya bağlılığı bırakıp ahirete yönelmeye davet etmektedir. Bu durum karşısında nefis Kur'an-ı Kerim'de de ifade edildiği gibi ahirete yönelik çalışmak üzere mühlet istemekte (Münâfikun, 63/10-11), Azrail ise emrin Allah'tan olduğunu bir saniye bile mühlet verilmeyeceğini bildirmektedir. Nefis ise "Dakka için sana minnet eylemem/Nedeceksen et de kat şu kervana" diyerek dik başlılığını devam ettirmektedir. Nefsin bu umursamazlığı ve kafa tutan hali karşısında Azrail, ölüm anını dokunaklı ifadelerle tavsif eder. Bu betimlemeye göre, güç ve kuvvetine güvenen nefsin beli bükülecek, endamlı boyu hilal gibi kıvrılacak, ciğerleri sökölüp de bir nefes dahi alamaz hale gelecektir.

*Azrail der: Şimdi belin bükerem
Kaddin hilal eder ömrün sökerem
Pençe salar ciğerlerin çekerem
Fizahın dayanır ta asumana*

Azrailin vermiş olduğu bu cevap, nefis için oldukça caydırıcıdır. Çünkü psikolojik açıdan ölüm süreci ve bu sürecin acı ve ızdırap veren bir hadise olduğu düşüncesi, ölüm korkusunun belki de en etkili sebeplerinden birisidir. Peygamber efendimizin vefatı anında, yanında bulunan su kabında elini ıslatıp yüzüne sürerek: "ölümün şiddet ve baygınlıklarına karşı bana yardım et Allah'ım!" (Tirmizî, Cenâiz, 8.) diye dua etmesi, ölüm anında çekilen ıstırapların zorluğuna dikkat çekmektedir. (Karaca, 2000: 158) Ölümün acılı süreciyle korkutulan nefis, fizahı arşa yükselse de Azrail'e kafa tutmaya devam eder. Çünkü ona göre ölüm gelip geçicidir, başkaları öldüğü gibi ben de ölür, kurtulurum düşüncesindedir.

*Nefis der ki: Gelir burdan gidersin
Çok adamı böyle yolcu edersin
Öldürürsün dahi bana nedersin
Dahi ne sitemin var kuru tene*

Azrail'in son hamlesi ise, nefsi cehennem ateşiyle korkutmaktır. Nitekim ölümle hayat son bulmamaktadır. Ölüm, ebedi bir hayatın sadece başlangıcıdır.

*Azrail der: Şimdi hiç olur şanın
İlikten damardan süzölür kanın
Öyle zahmet ile alıram canın
Ahir gönderirem nar u nirana*

Ebedi bir hayatı ateşte geçirmeyi göze alamayan nefis, kendini hicran ve acılara salıverir, eman dileyerek Hazreti Yezdân'dan medet ister.

*Nefis bu cevaba etti el-aman
Senden medet olsun Hazreti Yezdan
Titreşti vücudum çıkmaktadır can
Saldı beni şimdi derde hicrâna*

Nefisle ruh arasında cereyan eden mücadele, sonunda ruhun galibiyetiyle hitam bulur. Şimdi nefsin nedametini itiraf etme zamanıdır. Dünya ne kadar tatlı olursa olsun can kadar tatlı değildir. Akli olan dünya zevklerinin peşinden koşmaktansa nefsinin kurtarmanın yollarını aramalı, onu ıslah etmeye bakmalıdır:

*Nefis der: Aldandım özü özüme
Daim yürür idim kendi sözüme
Akli olan ayak basmaz izime
Ahir pişmanlık verirmiş insana*

*Nefis der: Can tatlı mala benzemez
Mahbuba, güzele, hâla benzemez
Şekere, şerbete, bala benzemez
Çekenler acısın vermez ayana*

Âşık Sümmânî bu haldeki nefse, dilberlerin en iyisini (Hz. Muhammed), cennet bağının lalesini ve Allah'ın gönül kalesini arzulamasını tavsiye etmektedir.

*Dilberlerin alasını arzu et
Yeşil dağın lâlesini arzu et
Yârin gönül kâlesini arzu et
Aziz Sümmânî'yi bir yol an nefis (Erkal, 2007: 306)*

Âşık Sümmânî son olarak Allah'tan nefsin ıslahı ve ahirete imanlı gitmeye temenni etmekte ve destanını şu sözlerle tamamlamaktadır.

*Sümmânî destanın vasfın eylesin
Akli idrak eden derim dinlesin
Mevlâ'm nefsinizi islâh eylesin
Ahirette yoldaş etsin îmâna*

Tasavvufun amacı, manevi bir eğitim olan seyr ü sülûk sistemiyle bu mücadelede ruhun yanında yer alıp nefsi mağlup etmektir. Çünkü nefis bütün bedeni ve hatta ruhu bile kontrolü altına alarak, bütün yeteneklerin ve zekânın kendisine hizmetini sağlar. Neticede canlıların en şerefli olarak yaratılan insan nefsin bu itişiyile, hayvanlardan daha aşağı bir seviyeye düşer. Bu durumda yapılması gereken nefsi devamlı kontrol altında tutmak, ruhun hizmetine vermek, Yüce Allah'ın çizdiği sınırlar içinde yaşayarak can ile birlikte Allah'a ubûdiyyet

(kulluk) görevini yapmaktır. (Gündoğdu, 140) Bu da Âşık Sümmânî'nin ifadesiyle ezeli mekânı aramak üzere dünyadan sefer etmekle olur. Böylece beden ülkesinin sultanı olan kalp memnun olmuş, o kalbin sahibi olan Allah da hoşnut olmuş olur.

*Memnun et sultanı hânı
Hoşnut olur gevherkânı
Ara bul ezel mekânı
Sefer et dünyadan gönül* (Erkal, 2007: 349)

Sonuç

Âşık Sümmânî, Tasavvufî düşüncede olduğu gibi nefis ve ruhu, iyiliğin ve kötülüğün mahalli olarak vücut ülkesini zapt eden iki vezire benzetip aralarındaki mücadeleye dikkat çekmektedir. Bu mücadelede nefsi, kahramân-ı katil ve en büyük düşman olarak sunup onunla mücadeleyi de "muhalefet" prensibi üzere yürütmeyi esas almakta; ruhu ise nefsin aşırılıklarını kontrol edip onu, doğru yola yönlendiren güç olarak telakki etmektedir. Bu mücadeleyi ruhun galibiyetiyle sonuçlandırarak nefse esir olmayı değil, ruha tabi olup onu tekâmül ettirmeyi hedef alan tasavvuf eksenli bir anlayışı sunmaktadır. Bu tekâmül süreci nefsin kötü sıfat ve özelliklerinin nefyedilerek yerine güzel vasıfların kazandırılmasıyla tamamlanmaktadır. Buna göre nefsin konuşmalarıyla ortaya çıkan şiddet, şehvet, hırs, dünyaya bağlılık, gaflet, benlik, kanaatsizlik gibi olumsuz özelliklerin, ruhun telkinleriyle ifade edilen teenni, zühd, takva ve tevazu gibi güzel vasıflara dönüşmesi ve böylece insan-ı kâmilin gerçekleşmesi hedeflenmektedir.

Destanda ortaya konulan nefis-ruh mücadelesi genel olarak nefsin dünyaya düşkünlüğü ve zühd düşüncesi etrafında cereyan etmektedir. Karşılıklı atışma şeklinde gerçekleşen konuşmalarda nefis, dünyayı ve ona ait zevkleri vazgeçilmez olarak görmekte; ruhu ise nefsi bundan vazgeçirmeye çalışmaktadır. Bunun için yerine göre dünyanın fânîliği, zevklerin geçiciliği, sonunun pişmanlık vereceği sürekli vurgulanmaktadır. Gerek nefsin dile getirdiği özellikler gerekse ruhun yönlendirmeleri klasik tasavvuf kaynaklarında ortaya konulan ifadelerle uyum içerisindedir. Bu durum dünyadan sefer ederek ezel mekânı aramak olarak ifade edilen zühd düşüncesini ortaya koymaktadır. Bunun bir neticesi olarak halkın sözcüsü konumunda olan âşıklardan biri olan Âşık Sümmânî'nin Tasavvufî düşünceden uzak olmadığı ve şiirlerinde faydalandığı temel kaynaklarından birinin tasavvuf olduğu söylenebilir.

Kaynakça

- Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, el-Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1985.
- ARTUN, Erman, *Âşık Edebiyatı Araştırmaları*, Kitabevi Yay., İstanbul 2008.
- ATEŞ, Süleyman, *İslam Tasavvufu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 2004.
- BEYHAKÎ, *ez-Zühdü'l-Kebir*, Daru'l-Cinan, Beyrut 1987.
- CEBECİOĞLU, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ağaç Kitabevi, İstanbul 2009.
- CÜRCANÎ, Seyyid Şerif, *et-Ta'rifat*, Haz.: Mustafa Ebu Yakup, Müessesetü'l-Hüsna, Daru'l-Beyza 2006.
- El-Müttaki el-Hindi, *Kenzü'l-Ummal*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1989.
- ERKAL, Abdulkadir, *Âşık Sümmânî*, Fenomen Yayınevi, Erzurum 2007.
- Gazali, *Kimya-i Saadet*, Çev.: Ali Arslan, Arslan Yayınları, İstanbul 1976.
- İhya-i Ulumi'd-Din*, Çev: Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yay., İstanbul 1979, C. III.
- GÜNDOĞDU, Cengiz, “Âşık Sümmânî’de Aşkın Metafiziği”, *Tasavvuf*, Ocak-Haziran 2007, sayı: 18.
- Hucvurî, *Keşfu'l-Mahcûb*, Çev.: Süleyman Uludağ, Dergah Yay., 2. Baskı, İstanbul 1996.
- İbni Mace, Tahkik: Muhammed Fuad Abdalbaki, Beyrut 1975.
- İbni Manzur, Muhammed b. Mükerrerem, *Lisanu'l-Arab*, Daru Sadr, Beyrut 1990.
- el-İsfahanî, Rağıb, *el-Müfredât*, Tahk.: Muhammed Halil Aytanî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2010.
- KARACA, Faruk, *Ölüm Psikolojisi*, Beyan yayınları, İstanbul 2000.
- KÂŞÂNÎ, İzzettin, *Tasavvufun Ana Esasları*, Çev.: Hakkı Uygur, Kurtuba Kitap, İstanbul 2010.
- KONUR, Himmet, *İnsana Yolculuk*, H Yayınları, İstanbul 2009.
- KOTKU, M. Zahid, *Nefsın Terbiyesi*, Server İletişim, İstanbul 2011.
- Kuşeyrî, Abdülkerim, *Kuşeyrî Risalesi*, Çev.: Dilaver Selvi, Semerkend yay., 2. Baskı, İstanbul 2005.
- el-Mekkî, Ebu Talib, *Kütü'l-Kulûb*, çev.:Muharrem TAN, İz Yayıncılık, İstanbul 2004.

Mevlânâ Celaleddin-i Rumi, *Mesnevi*, Çev: Veled İzbudak, Haz: Abdalbaki Gölpınarlı, MEB, İstanbul 1991.

el-Muhasibî, Haris, *er-Riaye*, Çev.: Şahin Filiz-Hülya Küçük, İnsan Yay., İstanbul 1998.

NESEFÎ, Azizüddin, *İnsân-ı Kâmil*, Terc: A. Avni Konuk, Haz.: Sezai Fırat, Gelenek Yayıncılık, II. Baskı, İstanbul 2009.

ÖZTÜRK, Yaşar Nuri, *Kur'n-ı Kerim ve Sünnete Göre Tasavvuf*, İFAV Yay., İstanbul 1989.

Sühreverdî, Şihabuddin, *Gerçek Tasavvuf (Avârifül-Meârif)*, Çev.: Dilaver Selvi, Semerkand Yay., 8. Baskı, İstanbul 2011.

TATCI, Mustafa, *Yunus Emre Divanı Tenkitli Metin*, H Yayınları, İstanbul 2008a.